

RESTITUIRI

LICU POP

IDEILE ESTETICE ALE LUI TITU MAIORESCU

STUDIU INTRODUCŢIV

UN MAIORESCIAN UITAT – LICU POP (1900–1971)

TITUS LATES

A forgotten Maiorescian – Licu Pop (1900–1971). This paper presents some data about the life and work of Licu Pop, a high school teacher, with a bachelor's degree in Letters and Philosophy from the University of Bucharest and a member of the intellectual group "Thesis" from Sibiu. It inquires into his journalistic activity during the interwar period and it highlights his interest in aesthetics, which resulted in the publication of the two studies: *Titu Maiorescu's Aesthetic Ideas* and *The Herbartian Beginnings of Titu Maiorescu's Aesthetics*.

Key words: Licu Pop, Titu Maiorescu, the intellectual group "Thesis" (Sibiu), aesthetics, philosophy of culture.

Licu Pop (n. 27 august 1900 în Crăpăturile-Zătrene, azi Tetoiu, jud. Vâlcea – m. la 19 februarie 1971, Sibiu) cu studii la Liceul Sf. Sava și licențiat în litere și filosofie, la București, a fost, aproape toată viața, profesor la Liceul "Gheorghe Lazăr" (liceul de băieți) din Sibiu¹.

A făcut parte din gruparea intelectuală „Thesis” care a luat naștere în atmosfera literară a Sibiului anilor '30, după modelul asociației „Criterion”, din București. Într-o primă etapă cercul thesisist era constituit din Al. Dima, Ion Popescu-Sibiu, Pimen Constantinescu, Ecaterina Săndulescu și tânărul locotenent Celestin Catrinariu. La grupare au aderat, pe lângă Licu Pop, oameni cu preocupări literare din diverse domenii:

¹ Liviu Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc: oameni și înfăptuiri*, București, Cugetarea – Georgescu Delafras, [1940]; ed. anastatică: București, Editura Saeculum I.O. / Editura Vestala, 1999, p. 671. *Enciclopedia județului Vâlcea*, coord. Ion Soare, Râmnicu-Vâlcea, Editura Fortuna, 2010. Numele său la catedră (din 1929) a fost Ilie Popescu, după cum reiese din: Ioan Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu: 250 de ani de la întemeierea lui: 1692–1942*, Sibiu, Institutul de arte grafice „Dacia Traiană”, 1943, pp. 201, 209.

Paul Constant (directorul revistei locale *Provincia literară*), Mihai Alexiu (cronicar dramatic), Horia Petra-Petrescu (secretarul general al *Astreii*), Emil Cioran (publicist asiduu la acea vreme la revistele *Gândirea*, *Cuvântul*, *Calendarul*, *Pagini literare*, *Discobolul*, *Azi*), Ioan Fruma (avocat), Dem. Pand. Popescu (magistrat), T. Spinei (agronom), Lucian Bologna și Iulian Dumitru (profesori), Andrei Dosios (medic neurolog) ș.a. La început ședințele grupării erau conduse prin rotație, dar curând calitatea de mentor a fost preluată de Al. Dima care a condus-o pe toată durata funcționării (1932–1939)².

În anul 1934, Licu Pop a publicat în *Provincia literară*, publicația stindard a grupării, o amplă prezentare – cu titlul „O carte românească de filosofia culturii” –, întinsă pe două numere (anul II, nr. 9–10, pp. 28–30 și nr. 11–12, pp. 15–18), a volumului *Geneza formelor culturii* de P.P. Negulescu. De la bun început apreciază că „ne găsim înaintea unei cărți de acută actualitate, operă de luminoasă cugetare și tezaur de erudiție” iar pe autor îl consideră, alături de Constantin Rădulescu-Motru „cea mai proeminentă personalitate culturală” în filosofia românească a timpului, deși „cugetarea lor, în genere, ține de drumuri diferite”. Remarca îi prilejuiește ocazia de a face o scurtă caracterizare a celor doi:

D. Motru e mai apropiat de ceea ce s-a numit spiritul filosofiei germane: e un metafizician. Concepția sa pornește de la o viziune personală asupra lumii, de la un sâmbure de intuiție, din care se dezvoltă un sistem perfect acclimatizat științei și în genere culturii contemporane; este expresia unei personalități dinamice. De aici a crescut interesanta filosofie a personalismului energetic, perspectivă filosofică ce mijeste chiar cu primele sale lucrări, ce se adâncește și desvoltă organic mai apoi cu cele următoare.

D. Negulescu, dimpotrivă, este mai apropiat de spiritul pozitivist.[...] Deviza filosofului fiind „să-și suspende judecata” (înțelegem pe aceea care o ia înaintea locurilor) se va feri să modeleze realitatea după tiparul unei subiectivități, singura pasiune rămâne aceea pentru adevărul limpezit de aluviunile sentimentelor, pentru adevărul științific. (p. 28)

Sub egida editorială a grupului „Thesis”, Licu Pop a publicat volumele: *Un filosof al istoriei: Al. Xenopol* (Sibiu, 1935) și *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu* (Sibiu, 1942). Despre „sistemul de filosofie al lui Xenopol, caracterizat prin evoluționism și dinamism, prin spiritualism și cultul pentru elitele creatoare ale societății”, socotește că poate fi „un substanțial aliment spiritual pentru o tinerime energetică” (p. 26). În legătură cu acest autor, Licu Pop a mai publicat în *Gândirea* (anul XVII, nr. 6, iunie 1938, pp. 328–330), cu prilejul unei aniversări (30 de ani de la apariția volumului *Théorie de l'histoire*, și 40 de ani de la prima ei formă prezentată sub numele de „Principiile fundamentale ale istoriei”) o cronică: „Filosofia lui Xenopol față de înnoirea spirituală a veacului”³. Cel din urmă volum conține pe lângă studiul despre Maiorescu, o evocare a lui I.L. Caragiale rostită cu prilejul reprezentării comediei *O scri-*

² Gheorghe Manolache, „Gruparea intelectuală «Thesis» – o formă a extensiunii «localismului creator»”, în *Communication interculturelle et littérature*, nr. 1(23), 2016, vol. I: *Bătălii canonice și schimbarea paradigmelor culturale*, coord. Simona Antofi, Nicoleta Ifrim, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2016, pp. 20–43.

³ Studiul a apărut și în prima antologie a grupului: *Thesis: studii, proză, poeme*, Sibiu, Institutul de arte grafice „Dacia Traiană”, 1939, pp. 60–66.

soare pierdută la Teatrul municipal din Sibiu, pe 3 februarie 1940 și un cuvânt despre „Actualitatea lui Coșbuc” rostit în mai 1938, în cadrul grupării, pentru comemorarea a douăzeci de ani de la moartea poetului. Studiul său despre Maiorescu s-a bucurat de o caldă recenzie semnată de V. Pescaru în *Studii literare* (vol. II, 1943, pp. 248–250), unde se precizează:

Acest studiu, după mărturisirea autorului, este numai un fragment dintr-o lucrare în pregătire. De aceea aici găsim mai mult schițată gândirea estetică a lui Maiorescu, o schiță care nu poate cuprinde, într-o extindere necesară și armonică, toate problemele frământate de marele critic, precum și determinarea completă a izvoarelor criticii maioresciene. Menținând părerea curentă că Maiorescu la noi a avut premergători, Licu Pop „separă net” prin „procedul atât de clarificator al antitezei” estetica idealistă de ideologia lui Heliade Rădulescu și curentul tradiționalist al lui M. Kogălniceanu.⁴

Cu ușoare nuanțe critice, în recenzie sunt punctate cele patru părți ale studiului: despre aportul nou al lui Titu Maiorescu la autonomizarea valorilor culturale, aspectul dual al frumosului, clasicismul lui Titu Maiorescu și scurta caracterizare a personalității sale.

Cu o tentă mai critică a apărut o prezentare a broșurii, în revista *Transilvania* (anul 73, nr. 6, 1942, pp. 490–493), sub semnătura lui I.V. Constantinescu. În deschiderea prezentării autorul apreciază faptul că Licu Pop – după ce cercetători de elită, precum Gh. Bogdan-Duică, I. Petrovici, D. Caracostea, M. Florian, T. Vianu, E. Lovinescu, i-au fixat coordonatele spirituale lui Titu Maiorescu, i-au identificat în mare parte influențele și izvoarele și i-au conturat semnificația, în studii „comemorative” și care au vizat mai mult „esențialul nu completul” – se referă, într-un bine meritat studiu specializat la „esteticianul” Titu Maiorescu. În continuare, aduce primul amendament, referitor la „schițarea sumară a formației spirituale a lui Titu Maiorescu”. El consideră că:

Pentru a discerne noutatea maioresciană, autorul [Licu Pop] o încadrează mediului ambiant premergător, al momentului Heliade Rădulescu, apoi al „Daciei Literare” și al celui contemporan, al lui Gherea Dobrogeanu. Încadrarea are însă nevoie de completare, căci, alături de termenul de comparație cel mai depărtat – în timp și-n sens – Heliade, este absolut necesar termenul cel mai apropiat – de asemenea în timp și-n sens – „România Literară” a lui Alecsandri, chiar dacă omitem „Propășirea”, „Zimbrul”, „Steaua Dunării”, care toate continuă apropiind crezul „Daciei Literare”.⁵

În legătură cu faptul că Pop aseamănă delimitarea raportului dintre artă și morală la Maiorescu cu atitudinea estetică a lui Schiller, recenzentul își exprimă părerea că această eliberare derivă mai propriu de la Schopenhauer. Consideră de asemenea, că Maiorescu face concesii mediului, nu doar constrâns de „necesitatea

⁴ V. Pescaru, „Pop Licu: *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, Sibiu, Institutul de arte grafice «Dacia Traiană», 1942 (din publicațiile grupării intelectuale «Thesis»): in-8, 76 p.”, în *Studii literare* (Sibiu), vol. II, 1943, p. 248.

⁵ I.V. Constantinescu, „Licu Pop, *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*”, *Transilvania* (Sibiu), anul 73, nr. 6, 1942, p. 490.

națională” susținută de înaintași ca Mihail Kogălniceanu, renunțând la „preocupările de abstractă filosofare ale juneții”, ci și prin receptarea lui Hegel, „pentru care arta trebuie să fie și generală și particulară în același timp”. Remarcă felul în care Pop, când vorbește despre „aspectul dual al frumosului”, desprinde just „preocuparea de material” a lui Maiorescu, „lunecând prin accepțiile pe care le dau *forme* esteticienii contemporani”, dar crede că acesta o expune prea didactic, fără a-i urmări suporturile în „formația filologică” a lui Maiorescu care s-a alimentat din autori precum Herder, Lessing, Humboldt. În legătură cu „deficiența lui Maiorescu față de sonoritatea cuvântului în poezie” pe care Pop o atribuie aderenței sale la arta clasică *ut pictura*, I.V. Constantinescu spune că probabil Maiorescu a suferit o puternică influență clasic-antică la Theresianum, unde a studiat, dar „în direcția imaginii îl duceau și componentele sistemului său de estetică: Herbart, Schopenhauer, Vischer” iar una din cauzele nereceptivității lui față de sonoritatea cuvintelor trebuie să fie legată de lupta pe care o ducea în perioada lui A.T. Laurian și Ion C. Massim. „A face artă pentru artă în mijlocul contemporanilor era mult pe atunci, – nuanțează el – iar apăsarea pe muzicalitatea cuvântului se numea pe atunci, datorită exclusivității acestui principiu, decadentism, ceea ce ar fi sunat pentru Maiorescu ca o formă fără fond”⁶. În final nu poate să nu remarce „expunerea limpede și sistematică a ideilor estetice ale lui Maiorescu, calități determinate și de obiectul studiului”.

Fragmente din studiul despre Maiorescu au fost publicate anterior în revista *Luceafărul*, a cărei serie nouă a apărut la Sibiu, între anii 1941–1945: „Despre forma poeziei după estetica maioresciană”, în al doilea număr al seriei, din mai 1941 (pp. 59–61) și „Clasicismul lui Titu Maiorescu”, în numărul din ianuarie 1942 al revistei (pp. 15–19). În același an, în numărul din mai al revistei (pp. 199, 200), Licu Pop a prezentat și lucrarea lui Ion Petrovici, *La centenarul lui Titu Maiorescu* (1940). De altfel, Licu Pop a fost colaborator al revistei *Luceafărul* – alături de: Zevedei Barbu, Lucian Blaga, Victor Iancu, Victor Papilian, George Popa, D.D. Roșca, Octav Șuluțiu ș.a. – pe tot parcursul apariției la Sibiu, semnând mai multe cronici despre lucrări românești de filosofie, precum: *Religie și spirit* de Lucian Blaga (în nr. din iunie 1942, pp. 235–237), *Studii istorico-filosofice* de I. Petrovici și *Gândirea românească în estetică* de Al. Dima (în nr. din mai 1943, pp. 191, 192), *Orizonturi filosofice* de Ion Zamfirescu (în nr. din iunie, 1943, p. 234), *Probleme estetice* de Al. Dima și *Soluțiile artei în cultura modernă* de Edgar Papu (în nr. din martie 1944, pp. 114–116). Preocupat în mod special de estetică, s-a referit, într-o cronică din *Transilvania* (vol. 76, nr. 1–2, 1945, pp. 74–78), și la *Estetica poeziei lirice* de Liviu Rusu.

Licu Pop a mai publicat un articol, despre „Începuturile herbartiene ale esteticii lui Titu Maiorescu”, în revista *Transilvania* (anul 75, nr. 10–12, 1944, pp. 821–838 ; apărut și sub formă de extras: Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1944). Cu această ocazie, George Popa nota:

Domnul profesor Licu Pop, este un devotat al preocupărilor estetice și un îndrăgostit de limpezimea mediterană a învățaturii lui Titu Maiorescu. Dar spre deosebire de majori-

⁶ *Ibidem*, p. 492.

tatea preinșilor maiorescieni, de la prima până la a cincia sau nu știu a căteia generație, d- sa ne înfățișează un Maiorescu real, nefalsificat de superficialitatea informației pripite, un Maiorescu autentic, așa cum se desprinde din opera sa critică și de îndrumător cultural și mai ales așa cum reiese din izvoarele inspirației maioresciene. Din acest punct de vedere, adică din punctul de vedere al cercetării temeinice a surselor, d-l Licu Pop, se rânduiește printre cei câțiva interpreți pregătiți și serioși ai marelui dascăl și animator. Cele două lucrări ale d-sale: „Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu” și „Începuturile herbartiene ale esteticii lui Titu Maiorescu” sunt dovezi hotărâtoare în această privință. Cea din urmă, de care avem plăcerea de a ne ocupa în această notă, escelează prin preciziunea informației, claritatea judecăților și onestitatea cugetului. Fiind un capitol dintr-o lucrare mai cuprinzătoare despre principiile esteticii maioresciene, placheta de față ne îmbie suficiente motive de încredere în opera ce va apare.

Pomind dela opusculul filosofic din 1860, *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, d-l Licu Pop urmărește cu răbdare rădăcinile herbartiene ale esteticii maioresciene. E vorba, bineînțeles, de ideile de început ale acestei orientări estetice. Căci mai târziu, cum se știe și cum d-l Licu Pop ne arată cu textele în mână, Titu Maiorescu, care nu era un sistematic, ci un eclectic – fapt de o importanță capitală pentru rolul de îndrumător al culturii române pe care l-a asumat – evoluiază spre estetica lui Hegel–Vischer, ca să poposească definitiv în împărăția de turburătoare transparențe ale esteticii schopenhauriene, nimbata ea însăși de cerul ideilor platonice.

Urmărind acest itinerar, de mare putere de analiză și suplețe de continuă raportare relațională, d-l Licu Pop se dovedește un iscusit cercetător și un pătrunzător spirit critic, fapt care îndreptățește speranțe tari în roadele viitoarelor sale lucrări estetice.⁷

În *Studii literare* (Sibiu), vol. III, 1944, Licu Pop a publicat o notă „În jurul examenului de doctorat, dela Giessen, al lui Titu Maiorescu” (p. 252). Aici mărturisește că, la sugestia lui profesorului D. Popovici, s-a adresat Universității din Giessen cu rugămintea de a-i trimite în copie teza de doctorat a lui Maiorescu și a primit următorul răspuns:

Titu Liviu Maiorescu wurde hier am 2 Iulie 1859, auf Grund einer magna cum laude bestandenen mündlichen Prüfung zum Dr. phil. promoviert, ohne (was bei magna cum laude bestandenen Prüfungen möglich war) eine Dissertation eingereicht zu haben. So lieght denn auch kein Manuskript „De philosophia Herbarti” bei den Prüfungsakten.

De aici, a reținut următoarele fapte: „a) data de 2 Iulie (față de cea prezentată de Soveja: 8/20 Iulie și cea din *Însemnări*: 26 Iunie); b) *Maiorescu a făcut numai un examen oral, fără să depună deci vreo lucrare în scris*, lucru admis celor ce obțineau magna cum laude”. E un prim pas în clarificarea acestui moment din viața lui Maiorescu, dar puțin cunoscut de cei care au cercetat problema ulterior. El mai adaugă, pe bună dreptate: „Ideile desvoltate oral atunci vor constitui, de sigur, substanța lucrării sale din 1860 *Einiges Philosophische...*, atât de impregnată de spiritul filosofiei lui Herbart”.

Din filosofia culturii europene, în anul 1936 Licu Pop a semnalat în revista *Gând românesc* din Cluj (anul IV, nr. 6–7, iunie–iulie, pp. 395–398), sub titlul „O

⁷ Grigore Popa, „Licu Pop: Începuturile herbartiene ale esteticii lui Titu Maiorescu”, *Luceafărul* (Sibiu), serie nouă, anul V, martie-aprilie, 1945, pp. 62, 63.

concepție creștină despre personalitate”, apariția unui volum de Nikolai Berdiaev (Nicolas Berdiaeff, *Destin de l’homme dans le monde actuel*, Paris, 1936), ocazie cu care a făcut și o prezentare generală a operei și concepției filosofului. În anul următor, 1937, în *Pagini literare* (anul IV, no. 10–11, pp. 461–466) și-a adunat „În jurul unei permanențe: unitatea europeană”, notele pe marginea cărților *L’évolution de l’esprit européen* de L. Dumont-Wilden și *La révolte des masses* de José Ortega y Gasset. În încheierea materialului încearcă și conturarea unei poziții proprii asupra subiectului:

Întâmpinăm cu o mare obiecțiune felul de a vedea al lui O. y Gasset: din distilare în distilare, s-a evaporat mai totul din substanța națiunii. Fără memorie, fără rădăcini și sânge, făptura închipuită de Gasset e un făt mort.

Personal, considerăm exclusivismele înrăite de azi ca un moment de criză și primejdios; dar drumurile interioare pe care evoluează națiunile, nu sunt căi pe care le așteaptă părăsirea. Tumultoasele *conținuturi* ale realităților naționale aspiră după o *formă* (în înțelesul în care P. Valery spunea despre națiunea franceză că s-a realizat ca o „formă”). Folosind o altă metaforă, putem spune că națiunile parcurg un proces de „personalizare” (de a deveni organisme complexe cu stil interior). „Unitatea europeană” de mâine va aminti, pe departe, unitatea în varietate a organismelor. Va fi totuși un echilibru spiritual cu fluxuri și refluxuri (ca-n tabloul istoric ce-l schițează Dumont W.). Peste națiunile „personalizate”, Europa va fi în permanentă legănare dialectică între universalismul francez și particularismul atât de esențial spiritului german (cele două mari și polare spiritualități ale Europei noastre). A afirma, cum fac unii, că vreodată „unitatea Europei” își va găsi o matcă de așezare în *forme politice*, însemnează prea mult „a te angaja în profeție...” ambițiune de care suntem străini. (pp. 465–466)

De oarecare notorietate s-a bucurat, chiar și în ultima vreme, recenzia pe care a scris-o la apariția volumului colegului său de grup Emil Cioran *Schimbaria la față a României* (1936) și pe care a publicat-o în revista *Ramuri* (anul XXIX, nr. 2, februarie 1937, pp. 114–119, la rubrica „Comentarii și însemnări critice”). A fost unul dintre puținele articole din epocă *aplicate* despre gândirea și ideile tânărului filosof⁸. După cum spune Marta Petreu, pornind de la „ritmul istoriei”, a stabilit o legătură de influență între Spengler și Cioran⁹. Articolul a fost antologat de Marin Diaconu, în volumul *Pro și contra Emil Cioran* (1998)¹⁰.

Licu Pop a mai colaborat la revistele: *Preocupări literare*, *Universul literar*, etc. În *Universul literar* a publicat un articol „Pe marginea fenomenului cultural în provincie” (vol. 47, nr. 22, 16 iulie 1938, p. 7). În același jurnal, din 29 iulie 1939 (anul 48, nr. 30), Ștefan Baciu anunța apariția unei cărți de eseuri semnată de Licu Pop: *Priviri în actualitate* (Sibiu, Editura librăriei „Cartea Românească, 1939, 67 p.).

⁸ Cornel Moraru, „Receptarea critică a operei lui Cioran (1)”, *Vatra* (Târgu-Mureș), anul XXXI, nr. 7–8, iul.–aug. 2004, pp. 108–112.

⁹ Marta Petreu, *Cioran sau un trecut deocheat*, ed. a 3-a revăzută și adăugită, Iași, Polirom, 2011, p. 147n.

¹⁰ *Pro și contra Emil Cioran. Între idolatrie și pamflet*, antologie, cuvânt înainte și note de Marin Diaconu, București, Humanitas, 1998, pp. 84–92.

Volumul cuprinde trei eseuri care au văzut lumina tiparului în cursul anilor 1937 și 1938 în revistele *Gândirea*, *Pagini literare* și *Ramuri*. Publicarea lor împreună este justificată de autor în „cuvânt înainte”, astfel:

Deși titlul celor trei „încercări” nu o spune¹¹ – sau măcar nu o spune dela prima vedere – ele formează un tot în așa măsură, încât e nevoie a fi cetite chiar în ordinea de aci. Astfel primul nostru capitol ne întreține asupra *noii înțelegeri a timpului istoric* (a „*universului-istoric*”), concepție pe care am schițat-o raportându-ne la sistemul de filosofie al lui Xenopol, în care se găsesc alături filosofia întârziată a secolelor XVIII–XIX, cu temerurile de viață nouă ale veacului ce se naște. În eseul următor, cel mai dezvoltat, ne-a preocupat problema unității europene – Europa ca o formă spirituală, ca un universalism – apoi problema națională; criza pe care o străbatem am raportat-o la această desbinare filosofică, iar bănuitele întocmiri viitoare le-am pus în atârnare de valorile de așezare ale „omului nou”. Am încheiat cu unele considerații asupra tradiției, pe care încadrând-o în noua înțelegere a timpului istoric, nu ne-am lăsat derutați de presupusa antinomie dintre înnoire și tradiție, și astfel am ajuns la o *concepție organică despre devenire*, și la *una activistă, dinamică asupra tradiției*. (p. 3)

În anii '60, în timp ce își pregătea teza de doctorat despre Titu Maiorescu, Nicolae Manolescu a întâlnit (la recomandarea tatălui său) în persoana lui Licu Pop un „cărturar necunoscut, dar apreciabil, posesor al unei biblioteci fabuloase și susținător al ideii, împărtășite de viitorul critic, a primatului sursei”¹². Din mărturiile lui am aflat că în biblioteca sa se aflau „toate edițiile princeps ale operelor filosofilor germani”, „legate în piele”, „tipărite cu gotice”¹³ – nu doar „inevitabili” Hegel și Schopenhauer dar și Kant, Schelling și Herbart¹⁴ – și după cum recunoaște, el i-a deschis mintea pentru a înțelege „seriozitatea formației intelectuale a lui Maiorescu”¹⁵. În volumul *Contradicția lui Maiorescu*, Nicolae Manolescu menționează, în *apendice*, „cercetarea mai puțin cunoscută” a lui Licu Pop „Începuturile herbartiene ale esteticei lui Titu Maiorescu” și recomandă lucrarea *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu* ca fiind „foarte clară și sistematică, cu bune referințe la estetica europeană”¹⁶.

NOTA REDACȚIEI. Redăm în paginile următoare prima parte a lucrării *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu* a profesorului Licu Pop, urmând ca părțile II–IV să fie publicate în *Cercetări filozofico-psiologice*, anul IX, nr. 2, 2017.

¹¹ Este vorba despre: „Filosofia lui Al. Xenopol, față de înnoirea spirituală a veacului”, „În jurul unei permanențe: unitatea europeană” și „Însemnări despre tradiție”.

¹² Tudor Cristea, *De la clasici la contemporani*, Târgoviște, Bibliotheca & Marona, 2008, pp. 331–334.

¹³ Nicolae Manolescu, „Despre școală”, *Apostrof* (Cluj-Napoca), anul XXIV, nr. 1(272), 2013, pp. 19, 20.

¹⁴ Nicolae Manolescu, „Dificultatea necesară”, *România literară*, anul XLII, nr. 36, 2010.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Nicolae Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1970, pp. 321, 322; ed. a doua, revăzută: București, Editura Eminescu, 1973, pp. 311, 312.